

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРОВІДНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ
УКРАЇНИ У 20-Х РР. ХХ СТ.:
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглядаються процеси становлення та розвитку найбільш масових провідних літературних об'єднань України у 20-х рр. ХХ ст., акцентується увага на культурологічно-творчих аспектах діяльності таких об'єднань.

Ключові слова: літературні об'єднання України, культурологічний аспект, українська література, українська культура, літературно-культурологічна творчість.

Рассматриваются процессы становления и развития наиболее массовых ведущих литературных объединений Украины в 20-х гг. ХХ ст., акцентируется внимание на культурологично-творческих аспектах деятельности таких объединений.

Ключевые слова: литературные объединения Украины, культурологический аспект, украинская литература, украинская культура, литературно-культурологическое творчество.

The processes of formation and development of the most popular leading literary unions of Ukraine in the 1920's years examined.

The attention is paid to the culturological and creative aspects of such unions' work.

Key words: literary unions of Ukraine, culturological aspect, Ukrainian literature, Ukrainian culture, literary and culturological creativity.

Історія еволюції масових провідних літературних об'єднань України на сьогодні достатньо ґрунтовно вивчена й відома. Однак розгляд історії її основних масових угруповань у 20-х рр. ХХ ст. з точки зору культурологічної значимості й впливу на розвиток свідомості інтелігенції тієї пори все ще залишається малодослідженою. Саме тому метою статті є розгляд процесу генези та розвитку таких масових провідних організацій України 20-х рр. ХХ ст. як «Плуг», «Гарт» та ВАПЛІТЕ.

Однією із перших масових літературних організацій в Україні виникла Спілка революційних селянських письменників «Плуг» (Харків, 1922), яка створена за ініціативою С. Пилипенка, А. Паніва, І. Сенченка, Г. Коляди та І. Шевченка. Її ідеологом виступив талановитий байкар, газетяр і видавець Сергій Володимирович Пилипенко (1891-1934), який працював редактором газети «Сільські вісті». Зауважимо, що С. В. Пилипенка відзначали органічна народність, зріднення із селянською масою. Адже коріння щирої любові й поваги до селян, їх життєвого досвіду йшли, напевно, ще від діда, котрий з Києва попрямував на село народним

учителем. Культурно-ідеологічна ситуація 20-х рр. ХХ ст. переконала письменника в тому, що колишні «просвіти», які за імперських режимів зберігали жаринки національної культури, не втратили свого значення. Разом зі своїми однодумцями він розпочав титанічну працю, що мала на меті залучення селянської молоді до творення нової культури і, водночас, активне поширення культурологічних здобутків [21].

Звернення С. Пилипенка до редакції «Сільських вістей», що стала своєрідним організаційним штабом майбутнього «Плуга», підтримали письменники-початківці, які «посунули» до редакції «із возами віршів», «із лантухами оповідань». Важливу роль у згуртуванні літературного кола відіграли особисті якості С. Пилипенка, на які вказували колеги-письменники в численних спогадах. На їх думку, його обличчя було схоже з ликами на старовинних українських фресках [33]; він завжди був душею товариства і мав магічний вплив на оточення [10, с. 24]; багатьом допомагав матеріально, з розумінням ставився до палких дебатів, примовляючи, що «молоде вино завжди бродить бурхливо», мав добре почуття гумору [24].

Загальновідомо, що піклування про літературний молодняк, його культурологічне виховання і згуртування, дійсно, було стихією С. Пилипенка, якій він віддавався цілковито, навіть на шкоду особистій творчій праці. Усі плужани величали свого лідера «папашею» [14, с. 65].

Після організаційного оформлення об'єднання швидкими темпами зростало і розгалужувалося. Практика «Плуга» допускала прийом не тільки в індивідуальному порядку, а й цілими гуртами, тому об'єднання налічувало вже 250 дійсних членів (на початку було 63) та близько тисячі студійців. Серед тих, хто пройшов професійну школу літературного «Плуга», багато відомих імен — А. Головка, К. Гордієнко, Д. Гуменна, О. Донченко, Г. Епик, Н. Забіла, Ю. Лавриненко, В. Мисик, П. Панч, В. Сосюра та ін. Філії організації працювали в Києві, Полтаві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Сумах, Лубнах, Прилуках.

«Працюючи як соціально-культурна творча організація, об'єднання «Плуг» не заважає окремим його членам вступати одночасно до інших організацій, що стоять на основі соціалістичної культури; таким чином, не корпоративні, а суспільні інтереси керують усією роботою товариства», — зазначено у Статуті об'єднання [27].

У своїй ідеологічно-художній культурологічній платформі «Плуг» декларував прагнення творити нову культуру, подавати широку панораму життя з пережитками. Однією з провідних ідей спілки протягом 1920-х рр. була ідея «змички міста з селом». Спілка не обмежувала своїх членів у виборі художньо-творчих

методів, але під впливом офіційної критики надавала перевагу реалізму, часто примітивізованому.

Щороку (у квітні) проводилися з'їзди Спілки, а між ними — пленуми Центрального комітету, де вирішувалися кардинальні питання діяльності організації (дотримання ідеологічної лінії, виправлення «ухилів», визначення перспектив тощо). Найгучніший громадський резонанс мали III-й (1926) та IV-й (1927) з'їзди «Плуга», коли під час літературної дискусії 1925-1928 рр. обговорювалися проблеми «масовізму» й основного курсу розвитку української культури, які розглянемо пізніше. Загалом матеріали з'їздів свідчать про становище і діяльності Спілки селянських письменників. Переважну більшість організації становили безпартійні українці віком 20-30 рр.; тільки частина з них професійно займалася журналістикою і літературною культурологічною працею (решта — службовці, студенти, селяни, робітники, військові). Молодь, яка за кілька років набувала необхідного літературного досвіду, переходила до інших, більш зрілих і вимогливих об'єднань. Матеріальний і правовий стан літераторів-плужан був складним і нестабільним через відсутність норм оплати літературних творів, прав на житло, медичну допомогу, влаштування клубу тощо.

При цьому «Плуг» розгорнув свою діяльність широко й різнобічно.

Літературна культурологічна творчість плужан представлена поезією, прозою, драматургією і публіцистикою, але провідна тема — життя українського села — висвітлювалася не стільки в реаліях, скільки з позицій офіційної ідеології. Безперечним успіхом Спілки була організація видавничої справи. У трьох випусках літературного альманаху «Плуг» (1924, 1926, 1927) надруковані твори «Сини» В. Стефаніка, «Іменем українського народу» О. Копиленка, «Мишачі нори» П. Панча, «Пасинки степу» М. Дукіна, «Плуг» (усмішки) О. Вишні, поезія Н. Забіли, В. Мисика, критичні статті та бібліографічні студії. Літературно-художній місячник «Плужанин» представляв велике коло авторів селянської тематики, однак художній рівень творів потребував серйозних коректив. Крім того, за період з 1922 по 1925 рр. «Плуг» опублікував 40 томів «Бібліотеки селянина» [38, с. 32].

Одне з найважливіших місць у діяльності Спілки посідала студійна робота: під орудою плужан працювали літературно-культурологічні, художні, театральні і музичні студії.

Літературні студії існували, зазвичай, на базі внз та робфаків і поділялися на секції дитячої, жіночої, комсомольської літератури, де навчання було організоване у такий спосіб: освоєння теоретичних питань, читання і аналіз відповідних творів, творча практика. Наприклад, секція дитячої літератури складалася із педагогів і студентів Харківського інституту народної освіти

під керівництвом інспектора Головоцвиху Н. М. Биковця; на її заняттях розглянуто теми «Мова в дитячих книжках», «Новий і старий побут у дитячій літературі», «Реалізм і художність», прочитано і підготовлено до друку (за 1924/25 рр.) 47 оповідань, 24 дитячі п'єси, збірки віршів. Члени секції мали тісні зв'язки з Інститутом дитячого читання (Москва), Державним дитячим театром, видавництвами [30].

У драматичній студії вивчали історію і теорію драми, сценічне мистецтво, режисуру. Студійці рецензували надіслані сільськими авторами п'єси, самі колективно написали комедію «Опеклися» [23].

Завдання музичних студій полягало у ствердженні на селі нової музичної культури, вільної від церковних впливів. Типовою формою сільської музстудії був хор з 20-40 осіб, який обслуговував революційні свята, організовував концерти, літературні вечори з музичними «заставками», лекції. У хорах-студіях передбачалося вивчення музичної грамоти, історії музики, освоєння гри на різних інструментах тощо. Про успішну роботу музстудій звітували, зокрема, київська і чернігівська філії «Плуга» [5, с. 15].

Члени Спілки селянських письменників брали активну участь у громадсько-художньому й культурологічно-творчому житті. Великою популярністю користувалися літвечірки «Плуга», які щопонеділка проводилися в Селянському будинку; крім плужан, там часто бували В. Еллан-Блакитний, В. Поліщук, М. Йогансен, О. Вишня, П. Тичина, Г. Хоткевич. «Пам'ятаю літературні вечори в Селянському будинку в Харкові. Як пахли вони юністю і весною!» — писав пізніше В. Сосюра [33, с. 12].

Необхідно відзначити, що об'єднавчий рух у царині вітчизняної культури початку 1920-х рр. захопив не лише письменників селянської орієнтації. Аналогічним чином виникла й друга масова літературна організація України — Спілка пролетарських письменників «Гарт» (Харків, 1923). Але, якщо засновники «Плуга» намагалися зростити нову радянську генерацію вітчизняного письменства, редактор газети «Вісті» Василь Еллан-Блакитний поставив завдання згуртувати розпорошені сили професійних українських літераторів, а потім долучити до літературної творчості.

„Гарт» проголосив себе як об'єднання письменників, «котрі прагнуть створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської, власницької ідеології» [34, с. 172].

Окреслюючи культурологічно-організаційні основи Спілки, В. Еллан наголошував їх принципову новизну: «Спілки письменницькі і спілки художні ми досі знали двох типів: типу професійного і типу художнього об'єднання. Гарт — організація ні того,

ні іншого типу. Від професійних спілок вона відрізняється тим, що об'єднує людей однакових політичних і ідеологічних поглядів..., в основу своєї праці спілка Гарт кладе марксістську ідеологію й програмові постулати комуністичної партії» [34, с. 172].

Друківним органом спілки став альманах «Гарт» (1924), де публікувалася поезія П. Тичини, М. Йогансена, В. Сосюри, поеми В. Поліщука, проза М. Хвильового, Г. Коцюби, І. Дніпровського, статті В. Еллана і В. Коряка, а також портрети письменників, роботи О. Довженка (за підписом «художник Сашко»).

Члени «Гарту» друкували свої твори ще в багатьох періодичних виданнях того часу — часописах «Нова громада», «Шляхи мистецтва», «Червоний шлях», «Всесвіт», «Жовтень» тощо [11]. Гартівці активно працювали в різноманітних видавництвах та культурних установах.

Поряд з літературно-культурологічним «Гартом» виникли художні, музичні, театральні підрозділи організації. Постійним місцем зустрічі творчої інтелігенції Харкова став так званий «Клуб Блакитного», де письменники читали нові твори, а художники одразу малювали до них ілюстрації, актори «Березоля» грали невеличкі сценки; у цьому товаристві залюбки бував В. Маяковський та інші російські поети [14].

З травня 1924 р. почала діяти наукова секція організації: на тридцяти восьми засіданнях було виголошено 25 доповідей з проблем розвитку української культури і понад півтори сотні повідомлень про роботу різноманітних відділів «Гарту» [11]. Автором дисертації знайдені документальні матеріали, які свідчать, що В. Еллан розробив проект створення Всеукраїнської Літературної Академії для виховання і об'єднання літературної молоді пролетарського походження [31]. Як інтелігентна людина і професійний літератор В. Еллан усвідомлював усю складність і, можливо навіть утопічність задуму, але як пристрасний ідеолог не міг вчинити інакше. «Хоча ми знаємо низький культурний рівень пролетаріату, особливо що стосується мистецтва, так само знаємо, що в ньому живе пияцтво, матірщина, релігія. Але все ж таки повторимо: комуністичної культури без активної участі пролетаріату, без його контролю не буде», — заявляв фундатор «Гарту» [37, с. 10].

У 1924 р. утворилася заокеанська філія «Гарту» («Заокеанфільгарт»), вплив якої поширювався на працівників українського походження, що мешкали в США і Канаді. До цієї організації належали М. Андрійчук (М. Ган), А. Бабюк, М. Ірчан, І. Кулик, М. Тарновський, М. Шатувльський, В. Шопінський та інші. Вони проводили культурно-просвітницьку роботу, редагували літературний і суспільно-політичний часопис «Работница», а також часопис для робітничої і фермерської молоді в Канаді — «Свет молодежи» [6, с. 80].

Загалом «Гарт», як організація провідного революційного класу — пролетаріату, намагався бути в авангарді літературного процесу. Політична непримиренність до будь-яких проявів інакомислення, некоректні висловлювання на адресу інших літературних угруповань, відмова співпрацювати з «Плугом», неокласиками, футуристами, а також розходження поглядів серед самих членів Спілки призвели організацію «Гарт» до кризи. Зокрема, М. Хвильовий з однодумцями не поділяли надмірного адміністрування творчості, прямолінійного офіційного спрямування на «широкі маси» та творення «пролетарської культури». Під час однієї з дискусій М. Хвильовий у запаленні вигукнув: «Політик Блакитний повісив у собі поета Еллана», — і почув у відповідь — «Каїн». Відбувся болісний розрив групи М. Хвильового з «Гартом». «Нещадні ці сутички безмежно правдивих людей», — за висловом М. В. Поповича [28, с. 602], — свідчили про процеси боротьби між угрупованнями письменників. У 1925 р., після смерті В. Еллана, котрий не дожив до свого 32-річчя, Спілка «Гарт» остаточно розпалася (продовжила своє існування лише заокеанська філія).

Новий етап у процесі об'єднання літературних сил України пов'язаний з ім'ям Миколи Хвильового (псевдонім Миколи Григоровича Фітільова, 1893-1933) — ключової постаті Українського Відродження 1920-х рр.

Ще в 1923 р., коли «Гарт» узяв курс на кількісне збільшення організації, М. Хвильовий об'єднав невелику студійну групу однодумців, що дістала назву «Урбіно» (так називалося італійське селище, де народився великий живописець епохи Ренесансу Рафаель). До планів М. Хвильового входило створення такої організації письменників, яка б своєю творчістю змогла розпочати активний процес відродження української культури, піднесення її на рівень світових культурних здобутків. Ця проблема на тлі подій у творчих сферах українського суспільства назріла настільки гостро, що вилася в бурхливу культурологічну акцію — так звану літературну дискусію 1925-1927 рр. під гаслом «Європа чи Провіта?»

Письменницько-культурологічною організацією, що відмовилася від масовізму і пішла шляхом розбудови національної української літератури європейського рівня стала ВАПЛІТЕ — Вільна академія пролетарської літератури (1925 р., Харків). Вона належала до нечисленних літературно-художніх об'єднань („число» в літературі взагалі — явище досить небезпечне), але її ядро було сильним, талановитим і високопрофесійним: І. Дніпровський, О. Довженко, О. Досвітній, Г. Епik, М. Йогансен, Г. Коцюба, М. Куліш, А. Лейтес, А. Любченко, П. Панч, О. Слісаренко, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий, Ю. Яновський та ін. (усього 25 осіб на поч. 1927 р.). Аналіз архівних документів

показує, що прийом до членів академії був дуже ретельним та обережним і здійснювався лише раз на рік. Члени організації мали право створювати художні об'єднання і студії; до цих студій могли входити і не члени ВАПЛІТЕ.

Фактично організацію очолював М. Хвильовий, хоча існували й керівні органи із змінним складом: так, на загальних річних зборах 1926 р. президентом Академії обрано М. Куліша, заступником — М. Ялового, секретарем — А. Любченка; Контрольну раду склали О. Досвітній, Г. Епик та О. Слісаренко [8, с. 19, 32, 77].

Викладання ідейно-художньої, культурологічної платформи ВАПЛІТЕ в Статуті організації відповідало тогочасним офіційним стандартам: «об'єднання пролетарських письменників на основі марксистського світогляду і програмових положень компартії», «різноманітні засоби художнього відтворення реальності» тощо [35]. Реальна ж суть об'єднання, його задач і методів, висловлена у численних публічних виступах М. Хвильового та інших ваплітян в ході літературної дискусії 1925-1928 рр. під гаслом «Європа чи Просвіта».

У своїх полемічних статтях та циклах памфлетів «Камо грядеши», «Думки проти течії», «Апологети писаризму» М. Хвильовий порушив важливі ідейно-творчі й організаційні питання, які вже давно назріли в українському культурному середовищі, але ніхто не наважувався поставити їх відкрито.

«Літературна дискусія, розпочавшись виступами Хвильового проти графоманії, писаризму, неуцтва в літературі, так би мовити боротьбою за якість, швидко перетворилася в боротьбу за організаційні принципи поміж «Плугом» (масовізм) і ВАПЛІТЕ (академізм) і розгорнулася в площині суто принципових понять (Європа чи Просвіта) за перспективи розвитку української літератури й цілого соціально-культурного процесу», — відзначав однодумець письменника нарком освіти України О. Я. Шумський [15, с. 12].

На тлі широкої комуністичної пропаганди творчих можливостей робітничо-селянських мас М. Хвильовий першим наважився сказати, що масовізм є небезпечним для справжнього культурного розвою. Закиди в масовізм адресувалися насамперед плужанам, тому основним опонентом М. Хвильового виступив С. Пилипенко. Його позиція була такою: «Нині твори повинні бути масові, тобто розраховані на широкі маси читачів, робітників і селян. Вони мають бути прості без упрощенства, художні без зайвих поцяцьковань; картати наші хиби без зневіри, кликати до нового без порожніх закликів, писатися простою мовою без примітивізації. Наша організація має бути масовою, тобто тісно зв'язаною з нашими письменницькими резервами — численними літгуртками, найліпшими організаторами наших читачів, першим фільтром початкової літературної молоді.

Отже «масовізм» — наша позитивна ознака і його ми не зречемось. Що до «просвітянства», цей «гріх» ми визнавали з самого свого зародження» [25].

М. Хвильовий вважав, що на початковому етапі побудови нової комуністичної культури масові літературні організації відіграли певну позитивну роль, але на зміну повинні прийти організації нового типу.

Палкий характер полеміки, гострі назви статей, дошкульні вислови створюють враження, що опоненти були заклятими ідейними ворогами, але це не відповідало дійсності. Обидва — і М. Хвильовий, і С. Пилипенко плекали оповиту «червоною романтикою» ідею вільної, культурно розвинутої України, але по-різному уявляли шляхи досягнення цієї мети. За спогадами сестри С. Пилипенка, вони провели в дружніх бесідах чимало ночей: то були інтелігентні стосунки і настрої на демократичне вирішення складних, ще не перевірених часом проблем [21]. Дискусія конструктивно вплинула на Спілку селянських письменників: кількість членів організації зменшилася з 222 до 136 осіб, посилилася увага до художньої якості творів; на третьому з'їзді (1926) прийняте рішення про розпуск секцій; на четвертому з'їзді (1927) «Плуг» остаточно відмовився від «масовізму» і провів ще одну перереєстрацію своїх членів [22].

Набагато складніше виявилось для вітчизняних літературно-культурологічних об'єднань дійти певної згоди стосовно загальної орієнтації соціокультурного розвитку України.

М. Хвильовий закликав орієнтуватися на Захід, оскільки, на його думку, лише європейська цивілізація з її науково-технічною базою та європейська культура можуть стати благотворним прикладом для українського суспільства. Полемічні гасла лідера ВАПЛІТЕ «Геть від Москви» і «Дайош Європу» сколихнули українську громадськість, долучивши до дискусії широкі літературні та політичні кола різних поглядів.

Дослідники підкреслюють, що М. Хвильовий ніколи не був пасивним провідником чужих ідей, використовуючи досягнення європейської філософської і культурологічної думки, він оригінально й плідно їх розвивав. «У Хвильового бачимо дві форми історіософії. На поверхні комуністична і навіть сталінська фразеологія, під якою лежить дуже прозорлива марксоподібна раціоналістичність і прагматична історіософська концепція розвитку сучасної української революційної культури, своєрідна, видозмінена культурологія Ніцше, Данилевського і Шпенглера» [20, с. 38–39].

Шпенглерівська теорія циклічного розвитку культурологічного спрямування (розквіту і занепаду) трьох великих культур — античної, арабської і західноєвропейської, з їх індивідуальними характерними ознаками, — виявилася особливо актуальною

у вирішенні питання про майбутнє української національної культури. М. Хвильовий обґрунтував закономірність четвертого культурно-історичного типу: пролетарської культури України в азійсько-ренесансному культурному дискурсі. Азійське відродження, — вважав він, — «може яскраво виявитися тільки в молодих радянських республіках, і в першу чергу під голубим небом південно-східної республіки, яка завжди була ареною громадянських сутичок і яка виховала в своїх буйних степах тип революційного конкістадора. ... оскільки Євразія стоїть на грані двох великих територій, двох енергій, поскільки авангардом четвертого культурно-історичного типу виступаємо ми» [9, с. 58–59].

Епоха українського відродження потребувала й відповідного художньо-культурологічного стилю, тому наступним кроком креативної діяльності М. Хвильового стала концепція «романтики вітаїзму» (від лат. *Vita* — «життя»). Як антитеза поширеному мистецькому «ліквідаторству» вона базувалася на оптимістичному світосприйнятті, повноправності і повноцінності життєвого поступу українства. Стосовно художніх завдань нова доктрина стпрямовувала митців на творення літератури активного романтизму, втілення ідеалів сильної, здатної до боротьби і звершень людини [3].

Свої ідейні переконання та мистецько-культурологічні настанови ваплітяни обстоювали в полемічних дебатах і стверджували в літературній творчості. Зокрема, перший зошит Вільної академії пролетарської літератури, виданий у 1926 р., містив статті з характерними назвами: «До розвитку письменницьких сил» О. Досвітнього, «В боротьбі за пролетарську естетику» О. Слісаренка, «До проблеми образотворчого мистецтва» О. Довженка, «Путі письменницькі» А. Лейтеса. Альманах «ВАПЛІТЕ» того ж року видання з поезією: П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана, М. Йогансена і прозою О. Досвітнього, В. Вразливого, П. Панча, Г. Епіка й інших засвідчив творчу потужність письменницького об'єднання і реальність намагань вийти на європейський рівень літератури [13; 35].

У 1927 р. Академія організувала видання літературно-художнього журналу «ВАПЛІТЕ», який став для суспільства джерелом якісної української поезії, прози і публіцистики, імпульсом до осмислення проблем культури і буття. Недаремно з ваплітянами підтримували активні творчі стосунки визначні митці-новатори тієї доби — Л. Курбас, М. Бойчук та багато інших.

Безперечними є здобутки поетів-ваплітян, котрі намагалися не відтворювати дійсність, як більшість їх попередників та сучасників з масових літературних гуртів, а творити життя, надавати йому нової значимості. Легкість і природність своїх віршів демонстрував П. Тичина: «Так близько до царства краси не підходив

ще ні один з українських поетів», — відзначив відомий літературний критик 1920-х рр. Г. Костельник [4, с. 29]. Досконале знання мови, відчуття її духу дозволяли поетові стати великим новатором і модифікатором української лексики («яблуново-цвітно», «волосожаро» тощо). У стихії «вітаїзму» знайшов на деякий час прихисток славнозвісний кларнетизм П. Тичини, якому надалі вже не буде місця в антигуманістичній системі. Як «ювелір» поетичної форми здобував славу М. Йогансен, зростала майстерність М. Бажана і В. Сосюри.

Але особливе значення для української літератури мали успіхи ваплітян у прозі, де, — за спостереженням відомого літературознавця О. І. Білецького, — на початку 1920-х рр. спостерігалася надзвичайна бідність традиції: після смерті М. Коцюбинського й інших прозаїків старшого покоління, відходу В. Виниченка з літератури в політику, віддалення галицьких митців тощо молоді автори лишилися на самоті, без чітких орієнтирів [1; 2; 26; 36].

Започаткування української революційної прози було пов'язане з творчістю ВАПЛІТЕ. М. Хвильовий відразу визначив коло тем української революційної белетристики, увів героїку революції, ширше й різноманітніше розгорнув епопею «бандитизму», дав зразки революційної сатири. Відіграла свою роль і незвичайна літературна техніка письменника — зумисна фрагментарність і багатоплановість оповіді, коли її елементи пов'язувалися ліричними роздумами, історико-культурними спогадами чи аналогіями — усе це було сприйняте як одкровення, — за авторитетною оцінкою М. Зерова [12, с. 12]. Молоді прозаїки — П. Панч, І. Сенченко, О. Копиленко та інші — пішли його шляхом. Хоча сам М. Хвильовий не вважав цю манеру дійсним досягненням: «Я шукаю і ви шукайте», — писав він в одному з нарисів [9; 12].

Журнал «ВАПЛІТЕ» регулярно вміщував яскраві зразки української прози, серед яких — оповідання І. Дніпровського, Г. Епіка, П. Іванова, повість Ю. Яновського «Байгород», перша частина роману М. Хвильового «Вальдшнепи», а також полемічні статті, котрі справляли неабияке враження на вітчизняну інтеллігенцію. М. Костюк пригадавав, як йому пощастило дістати й прочитати у колі друзів памфлет М. Хвильового «Україна чи Малоросія?»: «Враження було приголомшуюче. Я ходив як сп'янілий. І мені, природно, дуже хотілося знати думку Миколи Костьовича (Зерова — прим. автора) про цей твір. Він ставив Хвильового і як митця, і як мислителя дуже високо. Шанував його як людину великої духовної та моральної сили і відважної думки. Циклічну теорію культурного розвитку людства в інтерпретації Хвильового він вважав нашим інтелектуальним набутком [32, с. 113]. Під час зустрічі М. Зеров так відповів М. Костюку: «Я думаю, що для нашої історії, для нашої суспільної думки цей памфлет матиме чи не

більше значення, ніж «Листи темних людей» на світанку німецького відродження» [32, с. 114].

Однак позиції М. Хвильового та ваплітян, заявлені в дискусії 1925-1928 рр., були дискредитовані у виступах компартійних лідерів (Й. Сталіна, В. Чубаря, Л. Кагановича, Г. Петровського та ін.) і у партійних документах — «Тезах ЦК КП(б)У про підсумки українізації» (1926), Постанові «Політика партії в справі української художньої літератури» (1927).

Творчість ВАПЛІТЕ зазнала утисків зі сторони офіційних структур: конфісковано шостий номер «ВАПЛІТЕ», що мав вийти 5 січня 1928 року з другою частиною роману «Вальдшнепи», вже згадуваним нами памфлетом «Україна чи Малоросія?» та новими поетичними і прозовими творами; журнал було заборонено. Вільна академія пролетарської літератури, намагаючись зберегти себе як культуротворчий організм, важливий для українського суспільства, вдалася до вимушеного тактичного ходу: з лав організації виключили М. Хвильового, М. Ялового та О. Досвітнього, — але це нічим не допомогло [29].

І. Дніпровський у листі до дружини описав ситуацію так: «У ВАПЛІТЕ знову бої. На цей раз з поразкою. Журнал і організацію ліквідуємо... Хто хоче, піде до інших організацій» [16]. 14 січня 1928 р. відбулася самоліквідація Академії.

Надалі колишні ваплітяни у складі О. Досвітнього, М. Куліша, М. Ялового, М. Хвильового, Ю. Яновського, П. Панча, М. Бажана, Д. Фальківського, Арк. Любченка, В. Мисика, К. Поліщука, О. Влизька, Г. Косинки, В. Гжицького, В. Сосюри, Г. Епіка, Г. Коцюби, І. Дніпровського й інших згуртувалися довкола гумористично-сатиричного журналу — альманаху «Літературний ярмарок» (Харків, 1928-1929), що декларував себе «позагруповим». Це було одне із самобутніх і «європеїстських» українських видань 1920-х рр. Художньо-культурологічне рішення кольорової обкладинки за мотивами «Сорочинського ярмарку» й оригінальне оформлення журналу розробив блискучий художник-новатор Анатоль Петрицький. Літератори вдало використали модель старовинного українського вертепу: кожна з 13 книг являла собою захоплюючу інтермедію зі своєю провідною ідеєю, яка пов'язувала розмаїтий матеріал (вступні статті, листування, дотепні диспути, епілоги) в єдине ціле через участь жартівливих персонажів. Поєднання традиційних і авангардистських елементів забезпечувало дивовижний ефект видання.

Гострі публіцистичні матеріали набували форми містифікованих «листів» чи «спогадів», наприклад: «В своїй хаті — чужа правда, і сила, і воля» П. Капельгородського, широковідомий «Лист Ол. Досвітнього до М. Куліша» тощо. У «Літературному ярмарку» надруковані різноманітні твори ваплітян: сатири «Іван Іванович»

та «Ревізор» М. Хвильового, п'єси «Мина Мазайло» і «Народний Малахій» М.Куліша, «Вертеп» Арк. Любченка, уривки з поеми «Мазепа» В. Сосюри, роман «Чорне озеро» В. Гжицького, прозові твори І. Сенченка та В. Мисика. Майстерність письменників з кола ВАПЛІТЕ — «літературний ярмарок» — невпинно зростала: збагачувалася художня стилістика творів, поширювався їх жанровий діапазон, удосконалювалися композиційні і мовні засоби. З метою встановлення міцних зв'язків між письменниками й аудиторією активно використовувався прийом прямих звернень до читачів [17; 18; 19].

Справжнім тріумфом для всього неформального літературно-культурологічного гурту стало всенародне визнання п'єси М. Куліша «Мина Мазайло». Це — «надзвичайної краси річ», — вважав О. Вишня, — і «епохальне для української літератури явище», — констатував М. Хвильовий. На думку сучасних літературознавців, лірико-соціальна комедія «Мина Мазайло» містить «феєрверк художніх типів, концептуальних зіткнень, світоглядних поєдинків, відточених сцен, дотепних діалогів, епатажних реплік, афористичних висловів, жартівливих умовиводів, трагікомедійних суджень, мовленнево-фонетичної гри» [7, с. 11-12]. Такими творами дійсно визначаються рівень і досягнення художньо-культурного розвитку.

Таким чином, аналіз процесу формування та розвитку мазових провідних літературних об'єднань України у 20-х рр. ХХ ст. свідчить, що «Гарт», «Плуг», ВАПЛІТЕ проводили значну культурологічно-творчу роботу як серед інтелігенції того часу, так і серед широких кіл, особливо молодого за віком населення, що сприяло духовному зростанню молоді української держави. До того ж, видатні представники вказаних літературно-культурологічних об'єднань творчістю, громадянською позицією закладали відродження та основи формування національних духовних засад молоді української державності.

Список літератури

1. Білецький О. І. Від давнини до сучасності : зб. пр. з питань укр. л-ри : Вибр. пр. в 2-х т. / О. І.Білецький. — К. : Держ. літ. вид-во УРСР, 1960. — Т. 1. — 503 с.
2. Бычков В. В. Духовное как эстетическое credo В. Кандинского // Литературное обозрение. — 1992. — №3-4. — С. 79-87.
3. Ваплітянський збірник / Канад. ін-т укр. студій ; під ред. О. Луцького. — Торонто : Мозаїка, 1977. — 260 с.
4. Вежель Л. «Хіба й собі поцілувати пантофлю Папи» : Гавріїл Костельник про поезію Павла Тичини // Українська культура. — 2002. — №2. — С. 28-29.
5. Верьовка Г. Музична справа в роботі «Плуга» // Плужанин. — 1925. — № 4. — С. 10-19.

6. Власенко В. П. Мирослав Ірчан : Життя і творчість / В. П. Власенко, П. І. Кравчук. — К. : Радянський письменник, 1960. — 291 с.
7. Голобородько Я. Архітектонічна партитура комедії Миколи Куліша «Мина Мазайло» // Слово і час. — № 12. — С. 11–20.
8. Голубенко П. ВАПЛІТЕ / П. Голубенко. — Орлік, 1948. — 213 с.
9. Голубенко П. Хвильовий і Шпенглер // Сучасність. — 1963. — № 5. — С. 53–70.
10. Гордієнко К. Душа товариства // Пилипенківський зошит : Альманах музею Харківської державної академії міського господарства. — Х., 2001. — Вип. 2. — С. 24–25.
11. Звіт «Гарт» за 1924 р. // ЦДАВОВУ. — Ф. 166. — Оп. 6. — Од. зб. 180. — Арк. 13, 15.
12. Зеров М. Юрій Яновський / М. Зеров // Українська культура. — 2002. — № 7. — С. 10–12.
13. Кавун Л. ВАПЛІТЕ в українському літературознавстві / Л. Кавун // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Філол. науки. — Черкаси, 2001. — Вип. 28. — С. 82–86.
14. Кардиналовська Т. Завжди незабутній // Пилипенківський зошит : Альманах музею ХДАМГ. — Х., 2001. — Вип. 2. — С. 62–88.
15. Лейтес О. Десять років української літератури (1917–1927) : у 3-х т. : Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури / О. Лейтес ; за заг. ред. С. Пилипенка. — Х. : Держ. вид-во України, 1928. — Т. 2 — 440 с.
16. Лист І.Дніпровського — Марії Пилинській // ХЛМ. — РП-628.
17. Літературний ярмарок. — 1929. — №9.
18. Літературний ярмарок. — 1929. — №10.
19. Літературний ярмарок. — 1929. — №11.
20. Мейс Дж. Буремний дух розстріляного відродження / Дж. Мейс // Сучасність. — №11. — С. 31–43.
21. Мукомела О. Слово про Сергія Пилипенка // Пилипенківський зошит : Альманах музею ХДАМГ. — Х., 2001. — Вип. 2.— С. 3–9.
22. Об'єднана резолюція 3-го з'їзду «Плуга» // Плужанин. — 1926. — № 4/5. — С. 3–8.
23. Овчаренко І. Драматична студія // Плужанин. — 1925. — № 1. — С. 30.
24. Панч П. Біля колиски «Плуга» // Пилипенківський зошит : Альманах музею ХДАМГ. — Х., 2001. — Вип. 2. — С. 17–18.
25. Пилипенко С. Наші «гріхи» // Плужанин. — 1926. — № 4/5. — С. 1–2.
26. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках : Спогади 1933–1941 / С. Підгайний. — [Мюнхен] : Прометей, 1947. — 93 с.
27. Плужанин. Орган ЦК і Харківської філії Спілки селянських письменників «Плуг». — 1925. — №1. — С. 1–2.
28. Попович М. В. Нарис історії культури / М. В. Попович. — К. : АртЕК, 1999. — 728 с.
29. Протокол засідання ВАПЛІТЕ // ЦДАВОВУ. — Ф. 166. — Оп. 6. — Од. зб. 180. — Арк. 40.
30. Різниченко В. Студія дитячої літератури // Плужанин. — 1925. — № 1. — С. 29.

31. Романенко Г. О. Соціальне самовизначення художньої інтелігенції України (20-30 рр.) // Вчені записки ХГУ «НУА» — Х., 2001 — С. 75–77.
32. Смолич Ю. Розповідь про неспокій. Ч. 2 / Ю. Смолич. — К. : Радянський письменник, 1969. — 286 с.
33. Сосюра В. Пам'ятаю // Пилипенківський зошит : Альманах музею ХДАМГ. — Х., 2001. — Вип. 2. — С. 12–13.
34. Статут «Гарт» // ЦДАВОВУ. — Ф. 166. — Оп. 4. — Од. зб. 180. — Арк. 11, 12, 25-28, 172.
35. Статут ВАПЛІТЕ // ЦДАВОВУ. — Ф. 166. — Оп. 4. — Од. зб. 180. — Арк. 39.
36. Субтельний О. Україна : історія / [пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вступ. ст. С. В. Кульчицького] / О. Субтельний. — К. : Либідь, 1991. — 512 с. : ілюстр.
37. Туркельтауб І. В. Блакитний. — Вид-во УТОДІ. — 15 с. (ХЛМ, КА-855).
38. Хроніка // Плужанин. — 1926. — № 4/5. — С. 31–34.

Надійшла до редакції 30.04.2012 р.